

مقایسه میزان مطالعه شهروندان تهرانی در بین سال‌های ۱۳۸۷ و ۱۳۸۸

دکتر سید مجتبی رضوی طوسی* - لیلا باقری**

چکیده

در سال‌های اخیر یکی از بحث‌های جدی در حوزه فرهنگی کشورمان موضوع میزان سرانه مطالعه ایرانیان بوده است؛ به گونه ای که در ابتدای سال ۸۷ بحث در این زمینه به رسانه‌ها نیز راه یافت و ارقامی از ۲ دقیقه مطالعه در روز تا ۳۰ دقیقه در روز مطرح گردید. به منظور روشن‌تر شدن این موضوع و ارائه آماری که با استفاده از روش‌های علمی و مشخص به دست آمده و قابل اتکا باشد، دو پیمایش با عنوان «بررسی میزان مطالعه شهروندان تهرانی» در دو سال متوالی ۱۳۸۷ و ۱۳۸۸ به اجرا درآمد که مهمترین نتایج آن در این مقاله ارائه می‌شود.

مهمترین نتایج به دست آمده به شرح زیر است:

- میزان مطالعه در سال ۸۸ نسبت به سال قبل آن رو به کاهش بوده و از ۹۰ دقیقه در شبانه‌روز (۲۴ ساعت) به ۷۶/۱ دقیقه در یک شبانه‌روز رسیده است. از بین منابع مطالعه، مطالعه روزنامه، نشریه و مجله کاهش چشمگیری را نشان می‌دهد.
- مقایسه میانگین مطالعه پاسخگویان در هر شبانه روز به تفکیک وضعیت تأهل در دو سال ۸۷ و ۸۸ حاکی از کاهش روند میانگین مطالعه در بین هر دو گروه متأهل و مجرد در سال ۸۸ است. شایان ذکر است افراد مجرد تقریباً نزدیک به دو برابر افراد متأهل مطالعه می‌کنند.
- در دو سال ۱۳۸۷ و ۱۳۸۸ بیشترین موضوع مورد مطالعه پاسخگویان در حوزه منابع مذهبی بوده که این رقم در سال ۱۳۸۸، ۶/۲۰ درصد بوده که نسبت به سال ۱۳۸۷ (۳/۱۵ درصد) افزایش را نشان می‌دهد.

کلیدواژه‌ها

میزان مطالعه، موضوع مطالعه، اطلاع‌رسانی کتاب، نحوه تهیه کتاب، هزینه کتاب، مکان مطالعه، روند مطالعه.

*. استادیار دانشکده صدا و سیما razavi_2011@yahoo.com

** کارشناس ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه تربیت معلم تهران bagheri@ricac.ac.ir

۸ ❖ نامه پژوهش فرهنگی

۱. مقدمه و طرح مسأله

در سال‌های اخیر موضوع میزان و سرانه مطالعه در ایران، در محافل فرهنگی رونق یافته و ارائه آمارهای مختلف از سوی افراد و مسئولان فرهنگی و گاه غیرفرهنگی در این زمینه، این بحث را داغ‌تر نیز کرده است. اما آنچه کمتر دیده می‌شود ارائه دلایل و شرایطی است که موجب به وجود آوردن این آمارها شده‌اند.

معمولاً در این گونه موارد روش تحقیق، جامعه آماری مورد استفاده، شیوه نمونه‌گیری، تعاریف مورد استفاده و... ذکر نمی‌شود و همین موضوع اظهار نظر در زمینه میزان صحت و سقم آمار ارائه شده را غیرممکن می‌سازد؛ در حالی که استفاده از شیوه‌های مختلف نمونه‌گیری (تصادفی، طبقه‌ای، خوشه‌ای و...)، جامعه‌های آماری مختلف (شهر، روستا و...)، تعاریف عملیاتی غیریکسان (مطالعه کتاب، درسی - غیردرسی، مطالعه تنها به منظور سرگرمی و...) از نظر منطقی نتیجه‌های متفاوتی را موجب می‌شود.

سنت مکتوب یک جامعه و مطالعه، بخشی از فرهنگ آن جامعه است. فرهنگ در معنای عام آن - به زعم بسیاری از دانشمندان حوزه علوم انسانی - یکی از مهم‌ترین وجوه تمایز انسان با حیوان است. به همین سبب انسان را موجودی فرهنگ‌ساز تعریف کرده‌اند. یکی از اجزای این فرهنگ - که به نظر برخی، مهم‌ترین بخش آن نیز هست - بخش غیرمادی فرهنگ است که در گذشته به شکل سینه به سینه و به طور شفاهی از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شد. آداب و رسوم، سنت‌ها، اعتقادات، اخلاق و... از مهم‌ترین عناصری به شمار می‌روند که در گذشته به صورت شفاهی به نسل‌های بعدی انتقال می‌یافتند. پیشرفت بخش مادی فرهنگ بشری فرایند انتقال را در کشورهای مختلف با درجات متفاوت متأثر ساخت. به طور مثال با پیدایش صنعت چاپ، انتقال آموزه‌های بشری به سایر نسل‌ها و نیز توسعه آن در بین جوامع مختلف در حد قابل توجهی آسان شد. علاوه بر این امکان انتقال معتبر و صحیح‌تر آموزه‌ها فراهم گردید. تغییرات شدیدی که در نتیجه صنعتی شدن در کشورهای

پیشرفته صنعتی کنونی اتفاق افتاد موجب شد تا سنت مکتوب، با سرعت نسبتاً زیاد و در سطحی وسیع جانشین سنت شفاهی شود^۱ و به این ترتیب مردم این کشورها نیز لزوم اقبال به سنت مکتوب را بسیار بیشتر و عمیق‌تر از سایر کشورها درک کنند. این در حالی بود که در سایر کشورها (از جمله ایران) تمایل به استفاده از سنت شفاهی کماکان ادامه داشت و هنوز هم تا حدودی پابرجاست. در حالی که واقعیت غیرقابل انکار آن است که پیشرفت‌های عظیم بشری در ظرف سنت شفاهی نمی‌گنجد و نیاز به ثبت و ضبط به شیوه‌هایی دقیق‌تر و معتبرتر دارند؛ شیوه‌هایی که به تبع خود نیاز به مطالعه را هر چه بیشتر موجب شده و گسترش داده‌اند. امروزه تولید علم در یک جامعه ربط وثیقی با تولید کتاب دارد. تولید و توزیع بیشتر کتاب به معنای تولید بیشتر علم و در نهایت داشتن جامعه‌ای در سطح بالاتر علمی و فرهنگی است. با توجه به این‌که در بیشتر جوامع، تولید (نشر) برعهده بخش خصوصی است و از آنجا که قاعدتاً به دنبال سود بیشتر است و نشر بدون پشتوانه کتاب (خواننده) برای آنان موضوعیت ندارد و موجب شده است برخی‌ها برای دستیابی به شاخص‌های مطالعه از جمله: میزان مطالعه سرانه و مقایسه آن بین کشورها، به شاخص‌های عینی‌تری مانند میزان تولید و نشر کتاب روی آورند. شاخص‌های اخیر گرچه عینی‌تر و دقیق‌تر هستند اما فقط به طور غیرمستقیم منعکس کننده وضعیت کتابخوانی در جامعه مورد سنجش می‌باشند و به آمارهای دقیقی در زمینه میزان مطالعه منجر نمی‌شوند.

اندازه‌گیری میزان مطالعه به شیوه مستقیم که در این پژوهش در دستور کار قرار گرفته است نیز مزایا و معایب خاص خود را دارد. پرسش از میزان مطالعه فرد، پاسخ دقیق و کاملاً عینی به همراه ندارد زیرا فرد مجبور است متوسط مطالعه خود را در یک دوره زمانی مشخص (مثلاً ۲۴ ساعت یا یک هفته) اعلام کند در حالی که این رقم، رقمی تخمینی است و نمی‌تواند کاملاً معتبر باشد. علاوه بر این تمامی خطاهای نمونه‌ای و غیرنمونه‌ای که امکان بروز در یک پژوهش به روش پیمایشی را به طور بالقوه دارند، پژوهش حاضر را نیز به

۱. از جمله این تغییرات می‌توان به هسته‌ای شدن خانواده در کشورهای پیشرفته اشاره کرد. در حالی که در خانواده گسترده امکان انتقال فرهنگ به شکل وسیعی وجود داشت؛ خانواده هسته‌ای مجبور شد برای پرکردن این خلاء به سنت مکتوب روی آورد.

❖ ۱۰. نامه پژوهش فرهنگی

چالش می‌طلبند. با این وجود، پیمایش در زمینه میزان مطالعه سودمند است زیرا اطلاعات مفصل و تفکیک شده‌ای را در زمینه‌های مختلف از جمله: میزان مطالعه منابع مختلف، دلایل مطالعه کردن، مطالعه نکردن و... را در اختیار کارشناسان قرار می‌دهد که این اطلاعات را به روش اندازه‌گیری مستقیم (مقایسه تیراژ کتاب) نمی‌توان به‌دست آورد.

هدف از انجام این دو پژوهش تعیین میزان یا سرانه مطالعه (کتاب، مجله، روزنامه و...) در شهر تهران و یافتن دلایل و عوامل اثرگذار بر مطالعه کردن و مطالعه نکردن در بین شهروندان تهرانی بود.

انجام این پژوهش حداقل از دو نظر ضرورت دارد:

۱. جمع‌آوری اطلاعات دقیق و متقن با استفاده از روش‌های علمی روشن، تشریح

شده و معتبر؛

۲. رصد منظم تغییرات شاخص‌های مهم فرهنگی جامعه از جمله میزان مطالعه، به

شیوه‌ای قابل مقایسه با گذشته.

پژوهش حاضر اگر چه در پاسخ به این سؤال که واقعاً مردم تهران چقدر مطالعه می‌کنند، انجام شده است ولی هرگز در پی نفی کردن یا خطا قلمداد نمودن سایر پژوهش‌های انجام شده نیست؛ بلکه می‌کوشد با ارائه روشن، خالی از ابهام و تفکیک شده اطلاعات به دست آمده، همچنین با ارائه روش‌های مورد استفاده برای جمع‌آوری اطلاعات و آزمون‌های آماری معتبر، فضای بهتری برای قضاوت صاحب‌نظران و اندیشمندان فراهم آورد.

در این بررسی تلاش شده است با استفاده از روش‌های علمی معتبر، سرانه مطالعه در شهر تهران اندازه‌گیری شود و علاوه بر برآوردی از سرانه مطالعه در شهر تهران که هدف اصلی ماست به موارد دیگری از جمله دلایل پایین بودن میزان مطالعه در بین افراد کم مطالعه، منابع و موضوعات مورد مطالعه، راهکارهای افزایش مطالعه و... نیز پرداخته شود. علاوه بر این با مقایسه میزان مطالعه در این پژوهش با پژوهش مشابه سال گذشته، قصد داریم روند تغییرات این شاخص نیز مورد توجه قرار گیرد.

مقایسه میزان مطالعه شهروندان تهرانی در... ❖ ۱۱

۱.۲. اهداف پژوهش

۱. مقایسه میزان (سرانه) مطالعه (کتاب، مجله، روزنامه و...) در دو سال ۸۷ و ۸۸ در شهر تهران؛
۲. تعیین دلایل و عوامل اثرگذار بر مطالعه کردن و مطالعه نکردن در میان شهروندان تهرانی؛
۳. جستجوی روند تغییرات در میزان مطالعه شهروندان تهرانی در سال ۸۸ نسبت به سال ۸۷.

۱.۳. پرسش‌های پژوهش

- در این مقاله به مقایسه پرسش‌های این دو پیمایش پرداخته شده که به شرح زیر است:
۱. میزان مطالعه (کتاب، مجله، روزنامه و...) در شهر تهران چقدر است؟
  ۲. سهم منابع مختلف (درسی، غیردرسی، مجله، روزنامه و...) چقدر است؟
  ۳. سهم کتاب از سبد خانوار چقدر است؟ به عبارت دیگر چقدر از درآمد ماهانه خانوار به خرید کتاب اختصاص می‌یابد؟
  ۴. نوع منابع مورد مطالعه و موضوع آن‌ها چیست؟
  ۵. چه اقداماتی می‌توان انجام داد تا مطالعه در بین مردم گسترش یابد؟
  ۶. چه دلایلی برای مطالعه کم از سوی پاسخگویانی که به این مورد اشاره کرده‌اند ارائه می‌شود؟ یا به عبارت دیگر موانع مطالعه کردن کدامند؟

۲. پیشینه تحقیق

۲.۱. پژوهش‌های انجام شده در داخل کشور

پژوهش‌های مستقل بسیار کمی با موضوع میزان (سرانه) مطالعه در کشور ما انجام شده است. در برخی از پژوهش‌ها که با اهداف دیگری از جمله بررسی اوقات فراغت به‌ویژه در مورد جوانان و دانش‌آموزان انجام شده‌اند، گاه و بیگاه به میزان مطالعه نیز توجهی شده

۱۲ ❖ نامه پژوهش فرهنگی

است. از سوی دیگر آمارهایی نیز در مورد سرائه مطالعه ایرانیان از سوی برخی از مسئولان دولتی ارائه شده که منبع آنها غالباً نامشخص است. در زیر به برخی از این پژوهش‌ها و آمارهای ارائه شده اشاره می‌شود:

- در تحقیقی با عنوان «نحوه گذران وقت در بین نوجوانان و جوانان در شهر تهران» که در سال ۱۳۷۲ انجام شده است، سعادت شیخ به نتایج زیر دست یافت: (شیخ، ۱۳۷۲)

کل	دختر	پسر	
۴:۰۶	۴:۰۵	۴:۰۷	مدت زمان فراغت در روز عادی
۰:۲۰	۰:۲۳	۰:۱۸	زمان مطالعه (کتاب، مجله، روزنامه) در روز عادی
۷:۲۱	۶:۴۷	۷:۵۹	مدت زمان فراغت در روز تعطیل
۰:۲۴	۰:۲۷	۰:۲۲	مدت زمان مطالعه (کتاب، مجله، روزنامه) در روز تعطیل

- همچنین در تحقیقی با عنوان «نحوه گذراندن وقت در بین مردم تهران و فعالیت‌های فراغت آنان در یک روز عادی» (مرادی، ۱۳۷۴ الف) و نیز در روز تعطیل (مرادی، ۱۳۷۴ ب) نتایج زیر به دست آمده است:

کل	دختر	پسر	نحوه گذراندن وقت در بین مردم تهران و فعالیت‌های فراغت آنان در یک روز عادی و تعطیل
۴:۰۶	۴:۱۲	۳:۵۷	مدت زمان فراغت در روز عادی
۰:۴۸	۰:۵۷	۰:۳۹	زمان مطالعه (کتاب، مجله، روزنامه) در روز عادی
۸:۳۴	۷:۲۷	۹:۱۴	مدت زمان فراغت در روز تعطیل
۰:۳۸	۰:۳۲	۰:۴۵	مدت زمان مطالعه (کتاب، مجله، روزنامه) در روز تعطیل

- نتایج تحقیق دکتر محمود بحرانی از دانشگاه شیراز نشان می‌دهد میانگین مطالعه آزاد در میان نوجوانان و جوانان ۵/۵ دقیقه از ۴۸۲ دقیقه وقت آزاد آنان است.

مقایسه میزان مطالعه شهروندان تهرانی در... ❖ ۱۳

(۱/۱ درصد از وقت آزاد) در حالی که همین افراد ۱۷۸ دقیقه (۳۶/۹ درصد) از وقت خود را بدون برنامه سپری می‌کنند. ۱۱۰ دقیقه (۲۲/۸ درصد) از اوقات فراغت‌شان را به مطالعه کتاب‌های درسی و ۸۲ دقیقه (۱۷ درصد) را به مشاهده برنامه‌های تلویزیون اختصاص می‌دهند و در سایر اوقات به امور شخصی خود می‌پردازند. (ایسکانیوز، ۱۳۸۶/۸/۲۴) به این ترتیب مجموع سرانته مطالعه نوجوانان و جوانان برحسب این پژوهش ۱۱۵/۵ دقیقه (نزدیک به دو ساعت) به دست آمده است.

- پژوهش دیگری که در شهرستان شهرضا در سال ۱۳۷۸ انجام شده است میزان مطالعه غیردرسی دانش‌آموزان پسر را ۸۵ دقیقه و میزان مطالعه غیردرسی دانش‌آموزان دختر را ۱۵۲ دقیقه در هفته نشان می‌دهد. (به ترتیب حدود ۱۲ و ۲۱/۷ دقیقه در روز) از این بررسی می‌توان دریافت حدود ۳۰ درصد دانش‌آموزان، عضو کتابخانه‌ها هستند و دانش‌آموزان، نامناسب بودن ساعات کار کتابخانه‌های مدارس را بزرگترین مانع استفاده از کتابخانه می‌دانند. (مرتضوی، ۱۳۷۸)

- پژوهشی که پس از نمایشگاه کتاب تهران در اردیبهشت‌ماه ۱۳۸۷ انجام شده است، نشان می‌دهد هر نفر در هر ۱۸۹۲ روز یک کتاب می‌خواند و کمتر از نیم درصد هزینه سبد هر خانواده ایرانی به خرید کتاب اختصاص دارد. (مهر، ۱۳۸۷/۴/۵)

در این میان به‌ویژه در ماه‌های اخیر بحث بر سر سرانته مطالعه در کشورمان بالا گرفته است. در حالی که علی‌اکبر اشعری - رئیس کتابخانه ملی و مشاور فرهنگی رئیس‌جمهور - سرانته کتابخوانی در کشور را برای هر نفر دو دقیقه در شبانه‌روز اعلام کرده است (جام‌جم، ۱۳۸۷/۲/۴) که این سرانه با افزودن کتب درسی برای برخی از افراد در شبانه‌روز به حدود شش دقیقه می‌رسد. (فرارو، ۱۳۸۷) محمدحسین صفارهرندی، وزیر سابق فرهنگ و ارشاد اسلامی، در مصاحبه‌ای که اوایل اردیبهشت‌ماه سال با روزنامه اطلاعات انجام داد اظهار کرد: «در مورد سرانه مطالعه حال حاضر کشور، بنده هیچگونه آماری ندارم. نمی‌دانم آنها که می‌گویند، آمارشان را از کجا آورده‌اند! در این آمارهای غیرکارشناسی نوعی هتک حرمت

❖ ۱۴ نامه پژوهش فرهنگی

نسبت به مردم ما هم صورت می‌گیرد.» محسن پرویز، معاون فرهنگی وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی، در این زمینه می‌گوید: «بیان آمار تخمینی و بی‌پایه و اساس در مورد میزان مطالعه در کشور، نوعی تحقیر ملت ایران است. کشور ما در زمان‌هایی که برخی از کشورهای مدعی امر مطالعه هنوز بر پهنه جغرافیایی جهان وجود نداشته، دارای مجهزترین کتابخانه با حداقل ۱۰۰ هزار نسخه کتاب بود.» از سوی دیگر برخی نیز مانند پورمحمدی، وزیر سابق کشور، معتقدند: «نباید مقیاس مشابهی در اندازه‌گیری آمار سرانته مطالعه با کشورهای دیگر داشته باشیم، زیرا نوع کتابخوانی ما با کشورهای دیگر متفاوت است، در بسیاری از کشورهای دنیا مرسوم است که هر نفر یک بار کتابی را می‌خواند و آن را کنار می‌گذارد و به کتاب مثل یک مجله نگاه می‌کنند، اما در کشور ما کتاب مثل سرمایه است. کتابی تهیه می‌کنیم که برایمان بماند و قابل استفاده مکرر باشد. این نوعی فرهنگ کتابخوانی است که با فرهنگ‌های دیگر تفاوت دارد، اما در مجموع قبول داریم که میزان کتابخوانی پایین است.» (تهران، ۱۳۸۷/۴/۱)

این آمارها در حالی ارائه می‌شود که بسیاری از صاحب‌نظران بر امکان‌پذیر نبودن اندازه‌گیری دقیق سرانته مطالعه و غیرقابل اعتماد بودن آمار موجود اتفاق نظر دارند. علاوه بر این برخی نیز با استناد به کنوانسیون ۱۹۸۶ یونسکو اظهار می‌کنند که مبنای مطالعه در جوامع مختلف، میزان تولید کتاب است و طبق این کنوانسیون نباید کتاب‌های درسی را از کتاب‌های غیردرسی تفکیک کرد. (معصومی، ۱۳۸۷)

۲.۲. پژوهش‌های انجام شده در سایر کشورها

- پژوهشی که طی یک سال از جولای ۱۹۹۸ تا ۱۹۹۹ در نیوزیلند انجام شده است نشان می‌دهد مردم نیوزیلند به طور متوسط ۴۴ دقیقه در روز به مطالعه کتاب، مجله و روزنامه می‌پردازند.^۱ این مطالعه، شامل مطالعه همراه با فعالیت دیگری مانند غذا خوردن، گوش دادن به رادیو و کار کردن نیز می‌شود. مدت زمان مطالعه خالص

۱. در این بررسی مطالعه خارج از محیط کار مدنظر بوده است.

مقایسه میزان مطالعه شهروندان تهرانی در... ❖ ۱۵

(بدون انجام فعالیت دیگری) در این کشور ۲۴ دقیقه در روز است. زنان ۴۵ دقیقه و مردان ۴۳ دقیقه در روز مطالعه می‌کنند که به لحاظ آماری یکسان است. با افزایش سن به طور پیوسته بر میزان مطالعه پاسخگویان افزوده می‌شود تا آنکه در سن بازنشستگی افراد، به شدت فزونی می‌یابد به طوری که ۱۲ تا ۱۴ ساله‌ها فقط ۱۱ دقیقه در روز مطالعه خالص و ۱۰ دقیقه مطالعه همراه با فعالیت دیگری را انجام می‌دهند و ۶۵ ساله‌ها و بالاتر ۵۸ دقیقه مطالعه خالص و ۳۸ دقیقه مطالعه همراه با فعالیت دیگری دارند. (Statistics New Zealand)

- بر طبق پیمایشی که در سال ۲۰۰۲ انجام شده است ۵۴ درصد کانادایی‌ها به طور مرتب (هر روز) و به منظور سرگرمی و انبساط خاطر^۱ کتاب می‌خوانند. یک سوم دیگر گفته‌اند برخی از اوقات، کتاب می‌خوانند. در مجموع ۸۷ درصد کانادایی‌ها دست‌کم یک کتاب در سال می‌خوانند.

فقط ۱۳ درصد پاسخگویان در این بررسی اظهار کرده‌اند که اصلاً مطالعه نمی‌کنند (که در مقایسه با ۴۳ درصد از آمریکایی‌ها که اصلاً مطالعه نمی‌کنند^۲ رقم بسیار پایین‌تری است). ۵۳ درصد از کسانی که اصلاً مطالعه نمی‌کنند اظهار کرده‌اند به مطالعه علاقه‌مند نیستند، در حالی که ۴۷ درصد بقیه به مطالعه بی‌علاقه نبوده‌اند اگرچه در ۱۲ ماه گذشته [که مدت مورد پرسش برای مطالعه در این بررسی بوده] اصلاً مطالعه نکرده‌اند.

مدت زمان مطالعه کتاب به منظور سرگرمی از سوی کانادایی‌ها به طور متوسط ۴/۵ ساعت در هفته (۳۸/۶ دقیقه در روز) است که ۲۰ درصد از کل زمان مطالعه آنان را از منابع مختلف (کتاب، روزنامه، مجله) و مطالعه در محل کار، مطالعه در مدرسه و مطالعه به منظور سرگرمی شامل می‌شود. به این ترتیب در مجموع، مدت زمان مطالعه کانادایی‌ها در سال ۲۰۰۲، ۱۹۲/۸ دقیقه در روز (۳ ساعت و ۲۱ دقیقه) به دست می‌آید.

1. Pleasure.

۲. ظاهراً آمار ارائه شده در مورد میزان مطالعه در آمریکا مربوط به سال ۱۹۸۲ است. همچنان‌که خواهیم دید درصد کسانی که در سال ۲۰۰۲ در آمریکا اصلاً (منابع مکتوب را) مطالعه نمی‌کنند ۵۴ درصد است.

❖ ۱۶ نامه پژوهش فرهنگی

بر طبق این پژوهش، هر فرد کانادایی به طور متوسط ۱۷ کتاب در سال مطالعه می‌کند که در مقایسه با سال ۱۹۹۱ که هر فرد کانادایی به طور متوسط ۲۴ کتاب در سال مطالعه می‌کرده، کاهش یافته است. نیمی از کانادایی‌ها بیش از ۷ کتاب و ۱۳ درصد بیش از ۵۰ کتاب در سال می‌خوانند. (Leisure Reading Habits, 2002)

- آمار مربوط به کشور هند در سال ۲۰۰۶ نشان می‌دهد که هر فرد به طور متوسط ۳۹ دقیقه در روز مطالعه می‌کند که این رقم در شهرها از ۴۱ تا ۴۴ دقیقه و در روستاها از ۳۵ تا ۳۶ دقیقه بوده است. (National Readership Studies Council, 2006)

آمار دیگری نشان می‌دهد ۵۷ درصد پاسخگویان هندی در سال ۲۰۰۲ بین ۳۰ تا ۶۰ دقیقه در روز روزنامه می‌خوانده‌اند. (Hoerisch.h, 2002)

- یک بررسی نشان می‌دهد مدت زمان مطالعه آمریکایی‌ها در سال‌های ۱۹۹۲ تا ۱۹۹۸ به صورت زیر بوده است: (Findarticles, 1999)

مدت مطالعه (دقیقه در روز)	سن
۲۴	زیر ۲۵ سال
۲۴	۲۵ - ۲۹ سال
۲۸	۳۰ - ۳۴ سال
۳۱	۳۵ - ۳۹ سال
۳۵	۴۰ - ۴۴ سال
۴۱	۴۵ - ۴۹ سال
۴۴	۵۰ - ۵۴ سال
۵۳	۵۵ - ۶۴ سال

مقایسه میزان مطالعه شهروندان تهرانی در... ❖ ۱۷

❖ سال: یازدهم، شماره: یازدهم، پانز: ۱۳۸۹

- پژوهشی که در سال ۲۰۰۱ در بین بیش از ۲۱ هزار دانش آموز در ۷۶ مدرسه در ایالت آیداهو آمریکا انجام شده است، مدت مطالعه به طور کلی و مدت مطالعه کتاب را در هر روز در پایه های مختلف تحصیلی به صورت زیر نشان می دهد: (Walberg, 2001)

مدت مطالعه کتاب (دقیقه در روز)	مدت مطالعه به طور کلی (دقیقه در روز)	پایه تحصیلی
۴۳	۲۴۰	اول
۶۷	۱۹۱	دوم
۵۶	۱۴۰	سوم
۵۴	۱۲۷	چهارم
۳۹	۸۸	پنجم
۱۸	۱۰۸	ششم
۱۳	۹۳	هفتم
۱۲	۸۴	هشتم
۸	۱۲۲	نهم
۳۸	۱۲۷	کل

- بر طبق تحقیقی که در سال ۲۰۰۵ در شهر واشنگتن انجام شده است، متوسط میزان مطالعه در چند شهر به شرح زیر است: (London Development Agency, 2008)

شهر	لندن	نیویورک	پاریس	شانگهای	توکیو
متوسط میزان مطالعه (دقیقه)	۲۴	۲۰	۲۳	۴۸	۵۳

۱۸ ❖ نامه پژوهش فرهنگی

- در پژوهشی که اداره آمار استرالیا با عنوان «استرالیایی‌ها چگونه اوقات خود را سپری می‌کنند» در سال ۱۹۹۷ انجام داده، نتایج زیر به دست آمده است:

۳۷ درصد استرالیایی‌ها بخشی از اوقات فراغت خود را به مطالعه اختصاص می‌دهند. زنان، کمی بیشتر از مردان مطالعه می‌کنند. مردان بیشتر به مطالعه روزنامه و زنان بیشتر به مطالعه کتاب و مجله می‌پردازند. افراد مسن‌تر بیشتر از جوانترها مطالعه می‌کنند، به طوری که دوسوم افراد ۶۵ ساله و بالاتر در مقایسه با یک‌سوم افراد ۱۵ تا ۲۴ ساله بخشی از اوقات فراغت خود را به مطالعه اختصاص می‌دهند. (Australian Bureau of Statistics, 1997)

- مردم ژاپن به طور متوسط هفته‌ای ۴/۱ ساعت روزنامه می‌خوانند که از این نظر در بین سایر کشورها در رتبه بیست‌ونهم قرار دارند. بر طبق پژوهشی که ۱۵ سال قبل در ژاپن صورت گرفته ۱۰/۳ درصد دانش‌آموزان دوره ابتدایی، ۴۵ درصد دانش‌آموزان دوره راهنمایی و ۵۴ درصد دانش‌آموزان دوره متوسطه ژاپن در ماه حتی یک کتاب هم نمی‌خواندند، اما این درصد امروزه به دلیل اجرای برنامه دو ساعت مطالعه صبحگاهی در مدارس ژاپن اندکی بهتر شده و به میزان ۷ درصد در دانش‌آموزان دوره ابتدایی، ۱۸/۸ درصد در دانش‌آموزان دوره راهنمایی و ۴۲/۶ درصد در دانش‌آموزان دوره متوسطه کاهش یافته است.

براساس بررسی موسسه پژوهش انتشارات در ژاپن، در نتیجه اجرای برنامه مطالعه صبحگاهی در مدارس ژاپن، در نیمه اول سال ۲۰۰۵ فروش کتاب ۲/۶ درصد و فروش کتاب‌های کودکان حدود ۲۰ درصد افزایش یافته است. (بزرگ سهرابی، ۱۳۸۷)

بررسی مطالعات انجام شده در ایران در مقایسه با مطالعات انجام شده در سایر کشورها حاکی از آن است که در ایران آمارهای دقیقی در مورد مطالعه وجود ندارد و آمارهای مختلف و متفاوتی از مطالعات انجام شده به دست آمده است. نتایج این پژوهش‌ها نشان می‌دهد که ایرانیان در اوقات فراغت سهم اندکی را به مطالعه اختصاص داده و در این زمینه نوجوانان و جوانان برنامه‌ریزی منظمی برای مطالعه خود ندارند. همچنین خرید کتاب سهم بسیار کمی

مقایسه میزان مطالعه شهروندان تهرانی در... ❖ ۱۹

❖ سال یازدهم، شماره یازدهم، پائیز ۱۳۸۹

از سبد هزینه خانوار را به خود اختصاص داده و در مورد مطالعه در جامعه ما فرهنگ‌سازی مناسبی در جامعه و در خانواده‌ها صورت نگرفته است.

۳. روش تحقیق

روش این دو پژوهش انجام شده، پیمایشی (Survey) است. جامعه آمار مورد نظر این دو پژوهش شامل کل افراد با سواد ۱۲ سال و بالاتر مناطق ۲۲ گانه شهر تهران هستند که از میان آنان تعداد ۱۰۶۶ نفر به عنوان نمونه انتخاب شده‌اند. حجم نمونه با استفاده از فرمول زیر محاسبه شده است.

$$n = \frac{N \times Z^2 \times e^2}{(N \times d^2) + (Z^2 \times e^2)} = \frac{6312979 \times (1.96)^2 \times (0.5)^2}{[6312979 \times (0.03)^2] + [(1.96)^2 \times (0.5)^2]} = 1066^1$$

۳.۱. روش نمونه‌گیری

در این دو پیمایش از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای سه مرحله‌ای استفاده شده است. در مرحله اول از بین بلوک‌های شهر تهران تعدادی به روش تصادفی انتخاب شده، در مرحله دوم تعدادی از خانوارهای ساکن در این بلوک‌ها باز هم به روش تصادفی تعیین شده‌اند و در مرحله سوم با یک نفر از اعضای خانوار که شرایط لازم برای مصاحبه را دارا بوده (شرط سنی و تحصیلی به قید قرعه) مصاحبه شده است. فرد پاسخگو واحد تحلیل است.

۳.۲. روش جمع‌آوری اطلاعات

اطلاعات، با استفاده از پرسشنامه گردآوری شده است. پرسشگرهای آموزش دیده با در دست داشتن پرسشنامه به فرد نمونه با ویژگی‌های مشخص شده مراجعه کرده و به تکمیل پرسشنامه اقدام کرده‌اند.

۱. n = حجم نمونه

N = حجم جامعه آماری که برابر با کل افراد ۱۲ ساله و بالاتر مناطق ۲۲ گانه شهر تهران است.

Z = ضریب اطمینان که برای اطمینان ۹۵ درصد برابر با ۱/۹۶ در نظر گرفته شده است.

d = خطای مطلق که برابر با ۰/۰۳۵ در نظر گرفته شده است.

۲۰ ❖ نامه پژوهش فرهنگی

۳.۳. روش تحلیل اطلاعات

اطلاعات جمع‌آوری شده پس از بازبینی و کدگذاری^۱ با استفاده از نرم‌افزار آماری Spss^۲ وارد رایانه شده است. به منظور توصیف اطلاعات از جداول یک بعدی و برای تحلیل اطلاعات از جداول دوبعدی^۳ و آزمون تحلیل واریانس^۴ بسته به مورد (سطح سنجش متغیرها) استفاده شده است. آزمون‌های معناداری و ضرایب همبستگی مرتبط با آزمون‌های پیش‌گفته نیز بسته به نیاز مورد استفاده قرار گرفته است.

۳.۴. زمان اجرای پرسشنامه

در پژوهش سال ۱۳۸۷ پرسشنامه‌ها در تاریخ ۱۵ مردادماه و در پژوهش سال ۱۳۸۸ پرسشنامه‌ها در روزهای هشتم تا دهم اسفندماه اجرا شده است.

۳.۵. تعریف و نحوه سنجش متغیرها

متغیر اصلی در این دو پژوهش مدت مطالعه است که در ابتدا برحسب ساعت و دقیقه در هر شبانه‌روز (۲۴ساعت) اندازه‌گیری شده و در تحلیل نهایی به دقیقه تبدیل شده است. اطلاعات مربوط به این متغیر به تفکیک مطالعه کتاب درسی، غیردرسی، روزنامه، نشریه و مجله، منابع اینترنتی، منابع رایانه‌ای و کتاب‌های مذهبی (قرآن، ادعیه) گردآوری شده است. متغیرهای مستقل عبارتند از:

– **موضوع کتاب:** این متغیر برحسب موضوعات علمی، پزشکی، فنی – مهندسی،

کشاورزی، علوم اجتماعی، تاریخ و جغرافیا، حقوق، سیاسی، مذهبی، هنر و موسیقی، زبان و ادبیات طبقه‌بندی شده است.

– **اطلاع‌رسانی کتاب:** مقوله‌های پاسخ در این متغیر عبارتند از: دوستان و آشنایان،

رسانه‌ها، کتاب‌فروشی‌ها، اینترنت، کتابخانه‌ها، خانواده، اساتید و اطلاع‌رسانی در

-
1. Coding
  2. Statistial Package for Social Science
  3. Crosstabs
  4. Analysis of Variance

کتاب‌های مطالعه شده.

– **هزینه کتاب:** برای سنجش این متغیر میزان هزینه‌ای که خانوار پاسخگو در هر ماه به خرید کتاب اختصاص می‌دهد مورد پرسش قرار گرفته است. همچنین میزان هزینه‌ای که فرد پاسخگو در هر ماه به خرید کتاب اختصاص می‌دهد در همین راستا مورد پرسش قرار گرفته است.

– **مکان مطالعه:** با مقوله‌های منزل، محل کار، کتابخانه، فضای باز و سایر مشخص شده است.

– **روند مطالعه:** بررسی کاهش یا افزایش میزان مطالعه با مقایسه و بررسی آمارها و اطلاعات به دست آمده از این دو پیمایش در دو سال پیاپی (۸۷ و ۸۸).

– متغیرهایی که در قالب متغیرهای زمینه‌ای در این تحقیق قرار گرفته‌اند و به ویژگی‌های (مشخصات) پاسخگویان مربوط می‌شوند، عبارتند از: جنس، سن، وضعیت تأهل، نوع فعالیت، تحصیلات و درآمد ماهانه خانوار پاسخگویان.

۳.۶. اعتبار^۱ و پایایی^۲

اعتبار پرسشنامه با استفاده از اعتبار صوری^۳ سنجیده شده است. به این منظور، پرسشنامه در اختیار ۱۰ نفر از صاحب‌نظران و اساتید حوزه ارتباطات قرار گرفت و نظرات آنان در پرسشنامه نهایی اعمال گردید.

به منظور تعیین پایایی پرسشنامه از روش آزمون – آزمون مجدد^۴ استفاده شده است به این ترتیب که نمونه موجود به دو گروه ۴۰۰ نفری تقسیم شد و با استفاده از آزمون T برای دو نمونه مستقل، میانگین متغیرهای تحقیق بین این دو گروه محاسبه و مقایسه شد. نتایج

1. Validity
2. Reliability
3. Face Validity
4. Test – Retest

* کتاب‌های مذهبی (قرآن و ادعیه و...) در سال ۱۳۸۷ پرسش نشده است و در پرسشنامه سال ۱۳۸۸ اضافه شد و مورد پرسش قرار گرفت.

❖ ۲۲ نامه پژوهش فرهنگی

آزمون T نشان داد میانگین‌های به دست آمده بین دو گروه، تفاوت معناداری با یکدیگر ندارند، بنابراین پرسشنامه از پایایی از نوع ثبات برخوردار است.

۴. یافته‌های تحقیق

در قسمت یافته‌های پژوهش به مقایسه و بررسی اطلاعات و نتایج حاصل از دو پیمایش انجام شده در خصوص میزان مطالعه، سهم مطالعه از اوقات فراغت، سهم منابع مختلف، سهم کتاب از سبد خانوار و... پرداخته شده است.

۴.۱. مقایسه نتایج

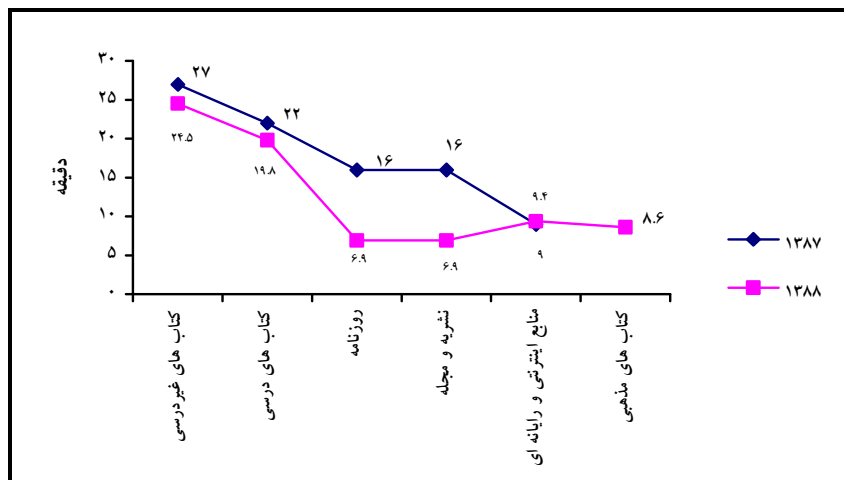
– میانگین مطالعه پاسخگویان در شبانه‌روز به تفکیک منابع مطالعه

مقایسه آمارهای به دست آمده از میانگین مطالعه نشان می‌دهد میزان مطالعه در سال ۸۸ رو به کاهش بوده و از ۹۰ دقیقه در شبانه‌روز (۲۴ ساعت) به ۷۶/۱ دقیقه در یک شبانه‌روز رسیده است. از بین منابع مطالعه، مطالعه روزنامه، نشریه و مجله کاهش چشمگیری داشته است.

جدول ۱. میانگین مطالعه پاسخگویان در شبانه‌روز به تفکیک منابع مطالعه در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸ (دقیقه)

منابع مطالعه							سال
جمع	کتاب‌های مذهبی (قرآن و ادعیه و...)	منابع اینترنتی و رایانه‌ای	نشریه و مجله	روزنامه	کتاب‌های درسی	غیردرسی	
۹۰	*	۹	۱۶	۱۶	۲۲	۲۷	۱۳۸۷
۷۶/۱	۸/۶	۹/۴	۶/۹	۶/۹	۱۹/۸	۲۴/۵	۱۳۸۸

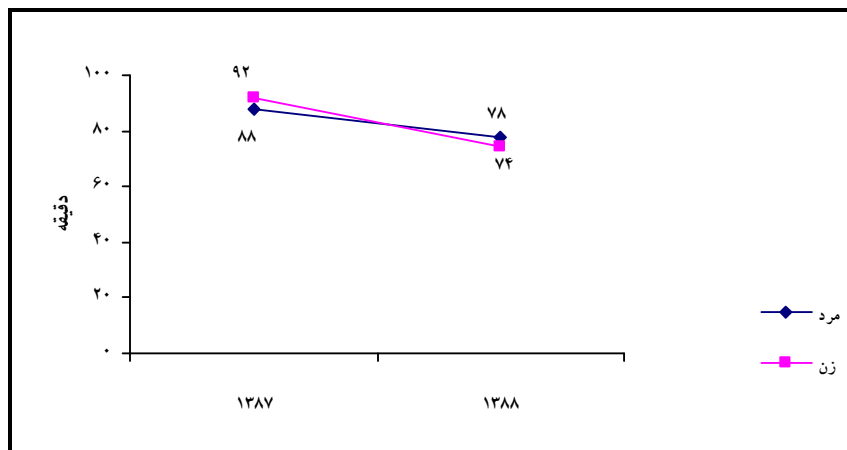
نمودار ۱. میانگین مطالعه پاسخگویان در شبانه‌روز به تفکیک منابع مطالعه در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸ (دقیقه)

- میانگین مطالعه پاسخگویان در هر شبانه‌روز به تفکیک جنس

جدول و نمودار زیر نشان می‌دهد که میانگین مطالعه زنان و مردان در سال ۸۸ نسبت به سال ۸۷ کاهش یافته است؛ یعنی میانگین مطالعه زنان از ۹۲ دقیقه در شبانه‌روز (سال ۸۷) به ۷۴ دقیقه در شبانه‌روز (سال ۸۸) کاهش یافته است. در مورد مردان نیز میانگین مطالعه از ۸۸ دقیقه در شبانه‌روز (سال ۸۷) به ۷۸ دقیقه در شبانه‌روز (سال ۸۸) کاهش یافته است.

جدول ۲. مقایسه میانگین مطالعه پاسخگویان در هر شبانه‌روز به تفکیک جنس در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸ (برحسب دقیقه)

جنس		سال
زن	مرد	
۹۲	۸۸	۱۳۸۷
۷۴	۷۸	۱۳۸۸

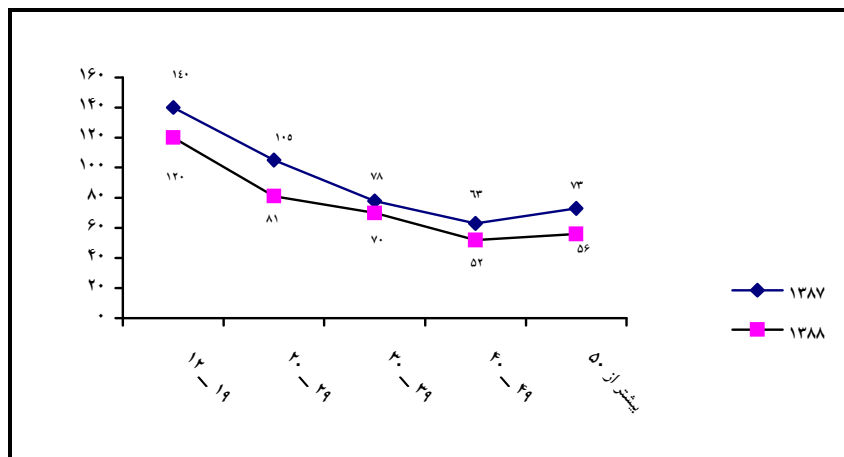
نمودار ۲. مقایسه میانگین مطالعه پاسخگویان در هر شبانه‌روز به تفکیک جنس در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸ (برحسب دقیقه)

- میانگین مطالعه پاسخگویان در هر شبانه‌روز به تفکیک سن

یافته‌های به‌دست آمده در خصوص میانگین مطالعه پاسخگویان در هر شبانه‌روز (برحسب دقیقه) به تفکیک سن در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸ حاکی است که با افزایش سن، میزان مطالعه کاهش یافته و میانگین مطالعه رده‌های سنی مختلف در سال ۸۸ نسبت به سال ۸۷ کاهش یافته است.

جدول ۳. مقایسه میانگین مطالعه پاسخگویان در هر شبانه‌روز به تفکیک سن در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸ (برحسب دقیقه)

سن					سال
۵۰ سال و بیشتر	۴۹-۴۰ سال	۳۹-۳۰ سال	۲۹-۲۰ سال	۱۹-۱۲ سال	
۷۳	۶۳	۷۸	۱۰۵	۱۴۰	۱۳۸۷
۵۶	۵۲	۷۰	۸۱	۱۲۰	۱۳۸۸

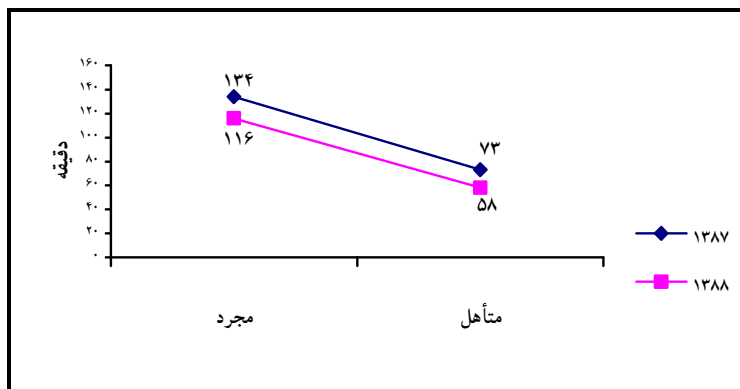
نمودار ۳. مقایسه میانگین مطالعه پاسخگویان در هر شبانه‌روز به تفکیک سن در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸ (برحسب دقیقه)

– میانگین مطالعه پاسخگویان در هر شبانه‌روز به تفکیک وضعیت تأهل

مقایسه میانگین مطالعه پاسخگویان در هر شبانه‌روز به تفکیک وضعیت تأهل در دو سال ۸۷ و ۸۸ بیانگر آن است که افراد مجرد تقریباً نزدیک به دو برابر افراد متأهل مطالعه می‌کنند. همچنین آمارهای به‌دست آمده در این خصوص حاکی از کاهش روند میانگین مطالعه در بین هر دو گروه متأهل و مجرد در سال ۸۸ بوده است.

جدول ۴. مقایسه میانگین مطالعه پاسخگویان در هر شبانه‌روز به تفکیک وضعیت تأهل در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸ (برحسب دقیقه)

وضع تأهل		سال
متأهل	مجرد	
۷۳	۱۳۴	۱۳۸۷
۵۸	۱۱۶	۱۳۸۸

نمودار ۴. مقایسه میانگین مطالعه پاسخگویان در هر شبانه‌روز به تفکیک وضعیت تأهل در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸ (برحسب دقیقه)

– میانگین مطالعه پاسخگویان در هر شبانه‌روز به تفکیک نوع فعالیت

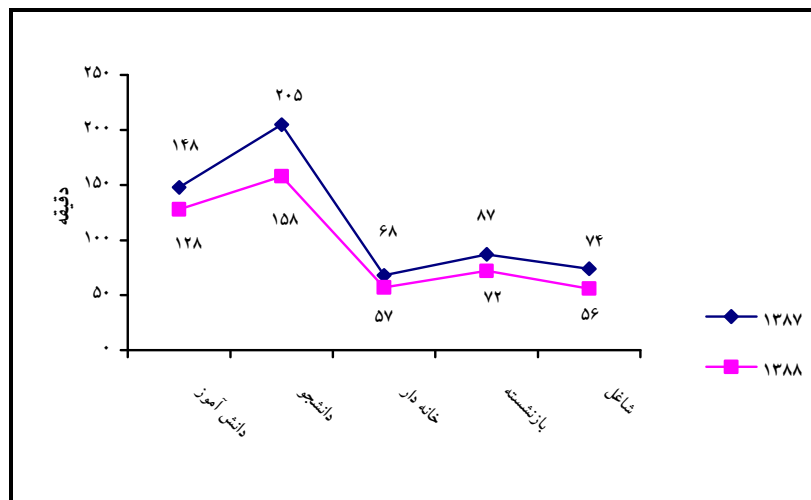
اطلاعات به دست آمده در جدول شماره ۵ میانگین مطالعه پاسخگویان در هر شبانه‌روز به تفکیک نوع فعالیت را نشان می‌دهد. طبق این جدول دانشجویان در طول شبانه‌روز در سال ۸۷ ۲۰۵ دقیقه و در سال ۸۸ ۱۵۸ دقیقه مطالعه کرده‌اند. دانش‌آموزان در سال ۸۷ ۱۴۸ دقیقه مطالعه در طول شبانه‌روز داشته‌اند که میزان آن در سال ۸۸ ۱۲۸ دقیقه بوده است و دانشجویان از بیشترین میانگین مطالعه برخوردار بوده‌اند. در ضمن روند کاهش میانگین مطالعه در اقشار مختلف در سال ۱۳۸۷ در نمودار شماره ۵ نشان داده شده است.

جدول ۵. مقایسه میانگین مطالعه پاسخگویان در هر شبانه‌روز به تفکیک نوع فعالیت در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸ (برحسب دقیقه)

سال	وضع فعالیت				
	دانش آموز	دانشجو	خانه‌دار	بازنشسته	شاغل
۱۳۸۷	۱۴۸	۲۰۵	۶۸	۸۷	۷۴
۱۳۸۸	۱۲۸	۱۵۸	۵۷	۷۲	۵۶

❖ ۲۷ مقایسه میزان مطالعه شهروندان تهرانی در...

❖ سال یازدهم، شماره یازدهم، پاییز ۱۳۸۹

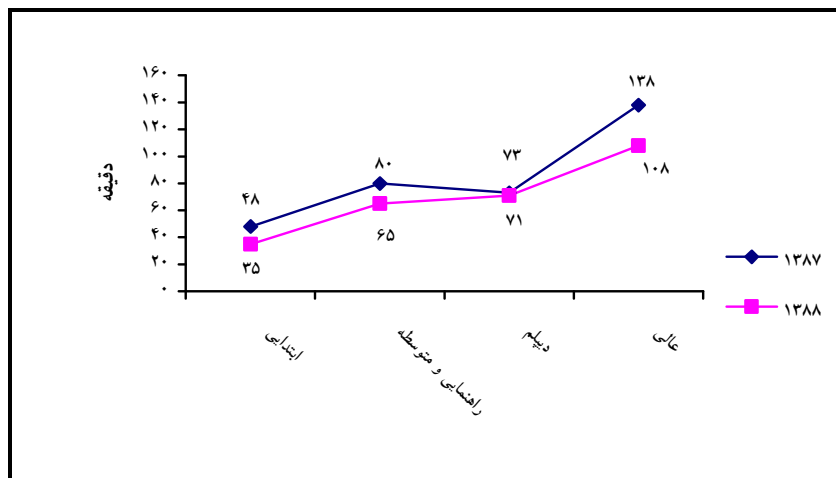
نمودار ۵. مقایسه میانگین مطالعه پاسخگویان در هر شبانه‌روز به تفکیک نوع فعالیت در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸ (برحسب دقیقه)

– میانگین مطالعه پاسخگویان در هر شبانه‌روز به تفکیک تحصیلات

اطلاعات به‌دست آمده از مقایسه میانگین مطالعه پاسخگویان در هر شبانه‌روز به تفکیک تحصیلات نشان می‌دهد میانگین مطالعه در سال ۸۸ نسبت به سال ۸۷ کاهش داشته و هرچه تحصیلات بالاتر باشد، میانگین مطالعه در هر شبانه‌روز بیشتر است.

جدول ۶. مقایسه میانگین مطالعه پاسخگویان در هر شبانه‌روز به تفکیک تحصیلات در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸ (برحسب دقیقه)

تحصیلات				سال
عالی	دیپلم	راهنمایی و متوسطه	ابتدایی	
۱۳۸	۷۳	۸۰	۴۸	۱۳۸۷
۱۰۸	۷۱	۶۵	۳۵	۱۳۸۸

نمودار ۶. مقایسه میانگین مطالعه پاسخگویان در هر شبانه‌روز به تفکیک تحصیلات در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸ (برحسب دقیقه)

– میانگین مطالعه پاسخگویان در هر شبانه‌روز به تفکیک درآمد

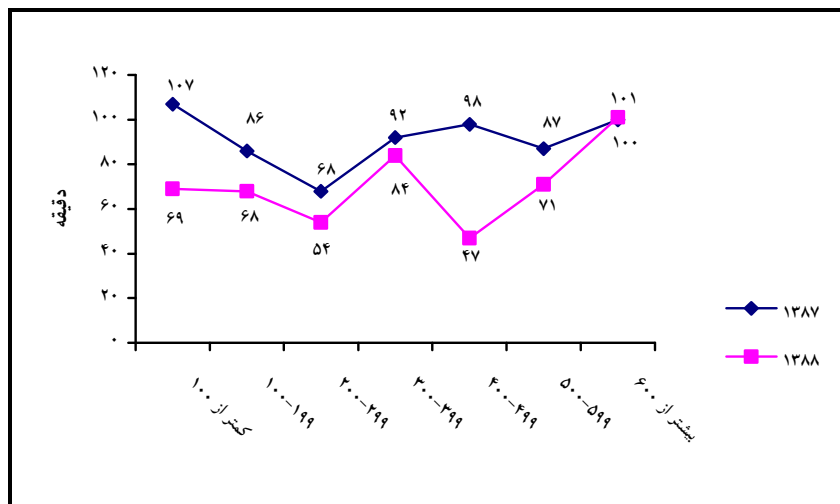
مقایسه میانگین به‌دست آمده از مطالعه پاسخگویان در هر شبانه‌روز به تفکیک درآمد نشان می‌دهد ارتباط معناداری بین درآمد و مطالعه پاسخگویان وجود ندارد.

جدول ۷. مقایسه میانگین مطالعه پاسخگویان در هر شبانه‌روز به تفکیک درآمد در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸ (برحسب دقیقه)

درآمد							سال
کمتر از ۱۰۰	۱۰۰-۱۹۹	۲۰۰-۲۹۹	۳۰۰-۳۹۹	۴۰۰-۴۹۹	۵۰۰-۵۹۹	۶۰۰ و بیشتر	
۱۰۷	۸۶	۶۸	۹۲	۹۸	۸۷	۱۰۰	۱۳۸۷
۶۹	۶۸	۵۴	۸۴	۴۷	۷۱	۱۰۱	۱۳۸۸

❖ ۲۹ مقایسه میزان مطالعه شهروندان تهرانی در...

❖ سال یازدهم، شماره یازدهم، پاییز ۱۳۸۹

نمودار ۷. مقایسه میانگین مطالعه پاسخگویان در هر شبانه‌روز به تفکیک درآمد در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸ (برحسب دقیقه)

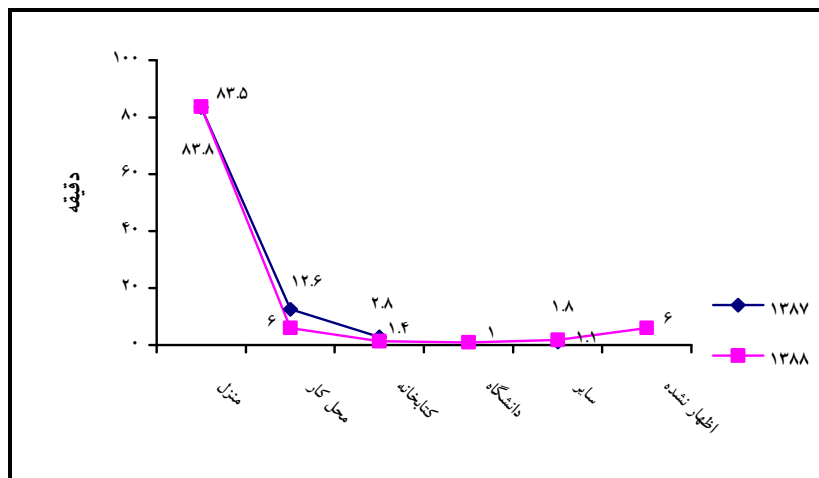
مکان مطالعه پاسخگویان

مقایسه ارقام به دست آمده در خصوص مکان مطالعه پاسخگویان در دو سال ۸۷ و ۸۸ نشان می‌دهد پاسخگویان، منزل را به عنوان بهترین مکان برای مطالعه می‌دانند. (بیش از ۸۳ درصد در هر دو سال) در ضمن آمار مطالعه در محل کار و کتابخانه در سال ۸۸ نسبت به سال ۸۷ نصف شده است.

جدول ۸. مقایسه مکان مطالعه پاسخگویان در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸

مکان مطالعه						سال
منزل	محل کار	کتابخانه	دانشگاه	سایر	اظهار نشده	
۸۳/۵	۱۲/۶	۲/۸	___*	۱/۱	___*	۱۳۸۷
۸۳/۸	۶	۱/۴	۱	۱/۸	۶	۱۳۸۸

*. دانشگاه و موارد اظهار نشده در سال ۱۳۸۷ پرسش نشده است و در پرسشنامه سال ۱۳۸۸ اضافه شد و مورد پرسش قرار گرفت.

نمودار ۸. مقایسه مکان مطالعه پاسخگویان در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸

- میانگین هزینه خرید کتاب (تومان) در ماه به تفکیک جنس

با توجه به ارقام جدول و نمودار شماره ۹، میانگین هزینه خرید کتاب در ماه، در میان مردان در سال ۸۸ حدود ۵ هزار و ۴۴۰ تومان است که این رقم در سال ۸۷ حدود ۴ هزار و ۷۱۷ تومان بوده است و بنابراین افزایش هزینه را نشان می‌دهد. در میان زنان هزینه خرید کتاب در سال ۸۸ نسبت به سال ۸۷ کاهش داشته است.

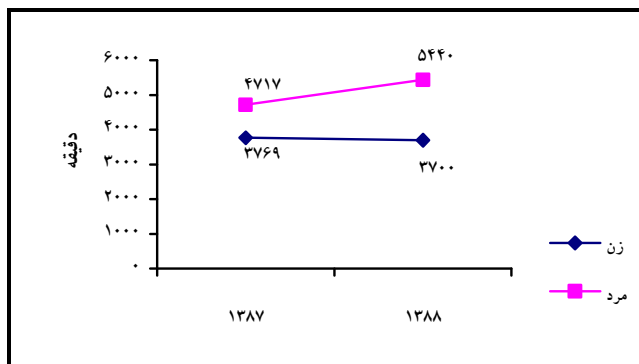
جدول ۹. مقایسه میانگین هزینه خرید کتاب (تومان) در ماه به تفکیک جنس در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸

جنس		سال
زن	مرد	
۳۷۶۹	۴۷۱۷	۱۳۸۷
۳۷۰۰	۵۴۴۰	۱۳۸۸

❖ ۳۱ مقایسه میزان مطالعه شهروندان تهرانی در...

❖ سال یازدهم، شماره یازدهم، پاییز ۱۳۸۹

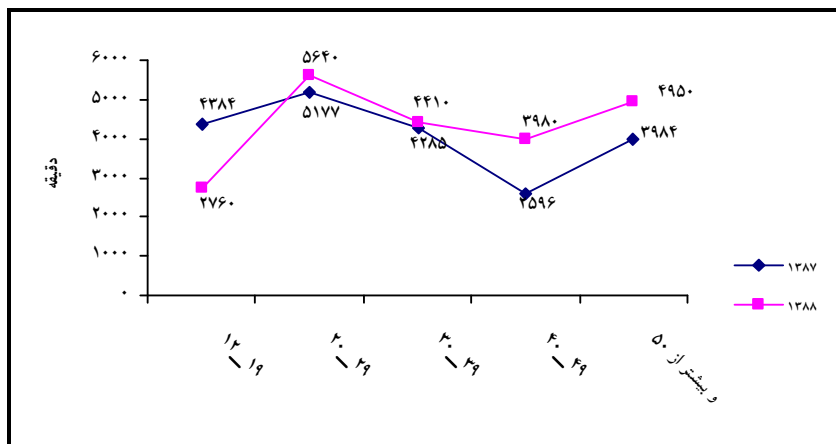
نمودار ۹. مقایسه میانگین هزینه خرید کتاب (تومان) در ماه به تفکیک جنس در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸

- میانگین هزینه خرید کتاب (تومان) در ماه به تفکیک سن

مقایسه میانگین هزینه خرید کتاب (تومان) در ماه به تفکیک سن در جدول و نمودار شماره ۱۰ بیانگر آن است که بیشترین میانگین هزینه خرید کتاب مربوط به سنین ۲۰ تا ۲۹ سالگی - همزمان با دوران دانشجویی و تحصیل در دانشگاه - است که در سال ۱۳۸۸ (۵ هزار و ۶۴۰ تومان) نسبت به سال ۱۳۸۷ (۵ هزار و ۱۷۷ تومان) افزایش داشته است.

جدول ۱۰. مقایسه میانگین هزینه خرید کتاب (تومان) در ماه به تفکیک سن در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸

سال و بیشتر	درآمد				سال
	۴۹ تا ۴۰ سال	۳۹ - ۳۰ سال	۲۹ - ۲۰ سال	۱۹ - ۱۲ سال	
۳۹۸۴	۲۵۹۶	۴۲۸۵	۵۱۷۷	۴۳۸۴	۱۳۸۷
۴۹۵۰	۳۹۸۰	۴۴۱۰	۵۶۴۰	۲۷۶۰	۱۳۸۸

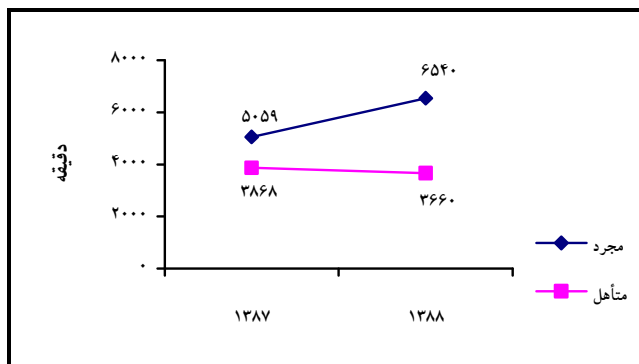
نمودار ۱۰. مقایسه میانگین هزینه خرید کتاب (تومان) در ماه به تفکیک سن در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸

- میانگین هزینه خرید کتاب (تومان) در ماه به تفکیک وضعیت تأهل

ارقام به دست آمده در خصوص مقایسه میانگین هزینه خرید کتاب (تومان) در ماه به تفکیک وضعیت تأهل نشان می‌دهد که افراد مجرد در سال ۸۸ ۶ هزار و ۵۴۰ تومان به خرید کتاب اختصاص داده‌اند که این میزان نسبت به سال ۸۷ (۵ هزار و ۵۹ تومان در ماه) افزایش یافته است، در صورتی که در افراد متأهل میانگین هزینه خرید در سال ۸۸ (۳ هزار و ۶۶۰ تومان) نسبت به سال ۸۷ (۳ هزار و ۸۶۸ تومان در ماه) کاهش را نشان می‌دهد.

جدول ۱۱. مقایسه میانگین هزینه خرید کتاب (تومان) در ماه به تفکیک وضعیت تأهل در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸

وضع تأهل		سال
متأهل	مجرد	
۳۸۶۸	۵۰۵۹	۱۳۸۷
۳۶۶۰	۶۵۴۰	۱۳۸۸

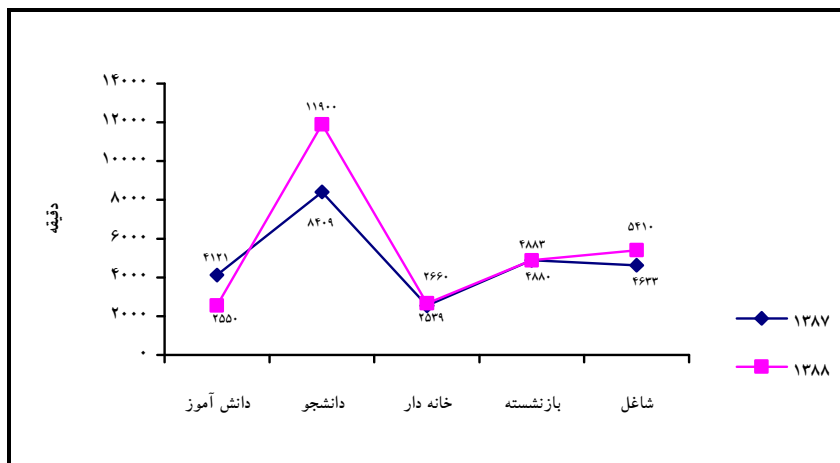
نمودار ۱۱. مقایسه میانگین هزینه خرید کتاب (تومان) در ماه به تفکیک وضعیت تأهل در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸

– میانگین هزینه خرید کتاب (تومان) در ماه به تفکیک وضعیت فعالیت

مقایسه ارقام جدول و نمودار شماره ۱۲ هزینه خرید کتاب (تومان) در ماه به تفکیک نوع فعالیت را نشان می‌دهد. برطبق آن دانشجویان در دو سال ۸۷ و ۸۸ نسبت به بقیه اقشار جامعه (دانش‌آموزان، افراد خانه‌دار، بازنشستگان و افراد شاغل) مبلغ بیشتری را برای هزینه کتاب اختصاص داده‌اند که این میزان در سال ۸۸ (۱۱ هزار و ۹۰۰ تومان در ماه) نسبت به سال ۸۷ (۸ هزار و ۴۰۹ تومان در ماه) افزایش قابل توجهی را نشان می‌دهد. کمترین میزان هزینه خرید کتاب در هر دو سال به افراد خانه‌دار اختصاص دارد.

جدول ۱۲. مقایسه میانگین هزینه خرید کتاب (تومان) در ماه به تفکیک نوع فعالیت در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸

سال	وضع فعالیت			
	دانش آموز	دانشجو	خانه‌دار	بازنشسته
۱۳۸۷	۴۱۲۱	۸۴۰۹	۲۵۳۹	۴۸۸۳
۱۳۸۸	۲۵۵۰	۱۱۹۰۰	۲۶۶۰	۴۸۸۰

نمودار ۱۲. مقایسه میانگین هزینه خرید کتاب (تومان) در ماه به تفکیک نوع فعالیت در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸

- میانگین هزینه خرید کتاب (تومان) در ماه به تفکیک سطح تحصیلات

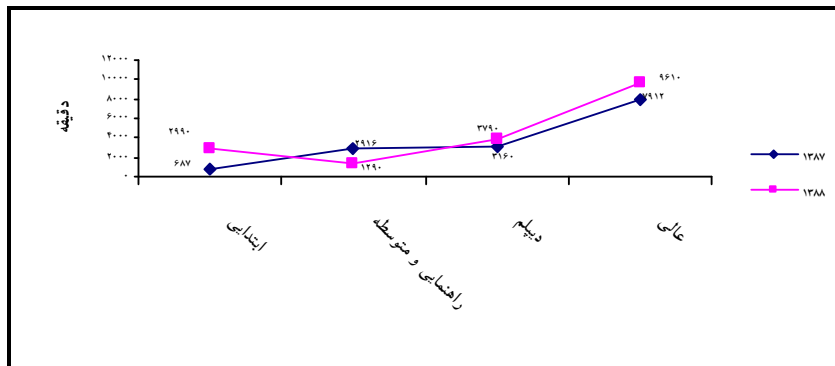
مقایسه میانگین هزینه خرید کتاب (تومان) در ماه به تفکیک تحصیلات در جدول و نمودار زیر نشان می‌دهد در دو سال ۸۷ و ۸۸ هرچه میزان تحصیلات از سطح راهنمایی و متوسطه به سطوح عالی‌تر نزدیک شده، میزان هزینه خرید کتاب در ماه افزایش یافته است. همچنین میزان هزینه خرید کتاب در بین افراد با تحصیلات عالی و دیپلم در سال ۸۸ نسبت به سال ۸۷ افزایش داشته است.

جدول ۱۳. مقایسه میانگین هزینه خرید کتاب (تومان) در ماه به تفکیک سطح تحصیلات در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸

سطح تحصیلات				سال
عالی	دیپلم	راهنمایی و متوسطه	ابتدایی	
۷۹۱۲	۳۱۶۰	۲۹۱۶	۶۸۷	۱۳۸۷
۹۶۱۰	۳۷۹۰	۱۲۹۰	۲۲۹۰	۱۳۸۸

❖ ۳۵ مقایسه میزان مطالعه شهروندان تهرانی در...

❖ سال یازدهم، شماره یازدهم، پاییز ۱۳۸۹

نمودار ۱۳. مقایسه میانگین هزینه خرید کتاب (تومان) در ماه به تفکیک سطح تحصیلات در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸

– موضوعات مورد مطالعه پاسخگویان مطالعه کننده^۱

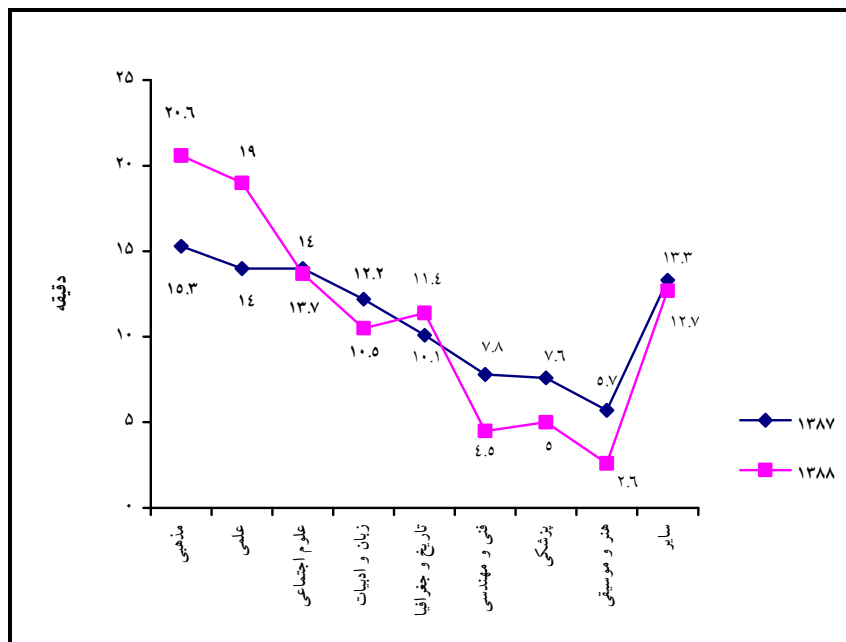
مقایسه آمارها و ارقام به دست آمده در جدول و نمودار شماره ۱۴ نشان می دهد در دو سال ۸۸ و ۸۷ بیشترین موضوع مورد مطالعه پاسخگویان در حوزه منابع مذهبی بوده است. این رقم در سال ۸۸ ۲۰/۶ درصد بوده که نسبت به سال ۸۷ ۱۵/۳ درصد افزایش را نشان می دهد.

جدول ۱۴. مقایسه موضوعات مورد مطالعه در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸ (درصد)

موضوعات مورد مطالعه									سال
سایر	هنر و موسیقی	تاریخی	فنی و مهندسی	تاریخ و جغرافیا	زبان و ادبیات	علوم اجتماعی	علمی ^۲	مذهبی	
۱۳/۳	۵/۷	۷/۶	۷/۸	۱۰/۱	۱۲/۲	۱۴	۱۴	۱۵/۳	۱۳۸۷
۱۲/۷	۲/۶	۵	۴/۵	۱۱/۴	۱۰/۵	۱۳/۷	۱۹	۲۰/۶	۱۳۸۸

۱. در پیمایش سال ۸۷ پاسخگویانی که گفته اند «اصلاً» اهل مطالعه نیستند از محاسبه خارج شده اند. به عبارت دیگر ۷۹/۲ درصد پاسخگویان در محاسبه وارد شده اند که همان پاسخگویان مطالعه کننده هستند. در پیمایش سال ۸۸ پاسخگویان مطالعه کننده، پاسخگویانی هستند که اظهار کرده اند در حد «خیلی زیاد، زیاد، کم یا خیلی کم» اهل مطالعه هستند. به عبارت دیگر پاسخگویانی که گفته اند «اصلاً» اهل مطالعه نیستند (۲۷/۶ درصد کل پاسخگویان) از محاسبه خارج شده اند.

۲. موضوعات علمی شامل ریاضیات، فیزیک، شیمی و زمین شناسی است.

نمودار ۱۴. مقایسه موضوعات مورد مطالعه در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸ (درصد)

– دلایل مطالعه نکردن

مقایسه آمارها و ارقام به دست آمده در جدول شماره ۱۵ در خصوص دلایل مطالعه نکردن پاسخگویانی که اصلاً مطالعه نمی‌کنند یا کم مطالعه می‌کنند^۱، نشان می‌دهد که در دو سال ۸۷ و ۸۸ نداشتن وقت با ۶۳ درصد در سال ۸۷ و ۴۳/۲ درصد در سال ۸۸ به عنوان اولین دلیل با بیشترین آمار از سوی پاسخگویان مطرح شده است. بعد از آن مشغله کار و زندگی با ۱۴/۹ درصد در سال ۸۷ و ۳۲/۱ درصد در سال ۸۸ به عنوان دومین دلیل عدم مطالعه و مطالعه کم مطرح شده است.

۱. در سال ۸۷ پاسخگویانی که اصلاً مطالعه نمی‌کردند ۲۰/۸ درصد کل پاسخگویان بوده و پاسخگویانی که در حد «خیلی کم» و «کم» به مطالعه می‌پرداختند، شامل ۴۶/۳ درصد کل پاسخگویان بوده است. در سال ۸۸ پاسخگویانی که اصلاً مطالعه نمی‌کردند ۲۷/۶ درصد کل پاسخگویان بوده و پاسخگویانی که در حد «خیلی کم» و «کم» به مطالعه می‌پرداختند، شامل ۴۵/۲ درصد کل پاسخگویان بوده است.

مقایسه میزان مطالعه شهروندان تهرانی در... ❖ ۳۷

جدول ۱۵. مقایسه دلایل مطالعه نکردن پاسخگویان در مرداد ۸۷ و اسفند ۸۸ (درصد)

سال	دلایل مطالعه نکردن									
	نداشتن وقت	مشغله کار و زندگی ^۱	نداشتن علاقه	قیمت بالای کتابها	بیماری	کتابهای مورد نظر عدم دسترسی به	کم سوادی	سایر	اظهار نشده	جمع
۱۳۸۷	۶۳	۱۴/۹	۱۴/۴	۰/۶	۲/۷	۰/۷	۰/۷	۲	۱	۱۰۰
۱۳۸۸	۴۳/۲	۳۲/۱	۱۳/۷	۳/۳	۲/۷	۲/۲	۰/۳	۱/۴	۱/۱	۱۰۰

❖ سال یازدهم، شماره یازدهم، پاییز ۱۳۸۹

۵. جمع بندی و نتیجه گیری

۵.۱. نتیجه گیری

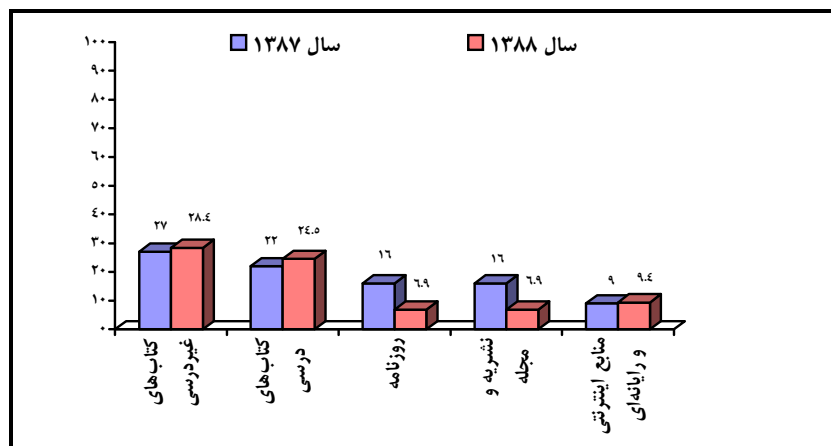
مهم ترین یافته پژوهش سال ۸۸ - که از مقایسه یافته های این پژوهش با پژوهش سال ۸۷ حاصل می شود - آن است که میزان مطالعه شهروندان تهرانی به طور معناداری نسبت به سال ۸۷ کاهش یافته است. میانگین مطالعه پاسخگویان در پژوهش سال ۸۸ ۷۶ دقیقه در شبانه روز است در حالی که این رقم در پژوهش سال ۸۷ ۹۰ دقیقه بوده است. گرچه هیچ کدام از دو پژوهش ذکر شده به دوره زمانی خاصی - مثلاً سال جاری و سال گذشته - مربوط نبوده اند که بتوان با قاطعیت این دوره ها را با یکدیگر مقایسه کرد؛ با وجود این و به دلیل آنکه نمونه های هر دو پژوهش، به شیوه ای تصادفی^۲ انتخاب شده است و بررسی ویژگی های نمونه ها - مانند جنس، سن، تحصیلات و... نیز نشان می دهد این دو نمونه تا حدود زیادی مشابه هستند، می توان با کمی چشم پوشی اظهار کرد میزان مطالعه شهروندان تهرانی در سال جاری نسبت به سال قبل کاهش یافته است.

۱. این مقوله ممکن است با مقوله اول یعنی «نداشتن وقت» تفاوت داشته باشد. به طور مثال ممکن است مشغله کاری به قدری انسان را خسته و فرسوده کند که در صورت داشتن وقت نیز حوصله و توان مطالعه نداشته باشد.

2. Random

۳۸ ❖ نامه پژوهش فرهنگی

این کاهش، عمدتاً ناشی از کاهش میزان (مدت) مطالعه نشریه و مجله و نیز روزنامه است؛ به طوری که سرانه مطالعه پاسخگویان در هر کدام از این منابع از ۱۶ دقیقه در شبانه‌روز در سال ۸۷ به حدود ۷ دقیقه در شبانه‌روز در سال ۸۸ رسیده است. این در حالی است که مدت مطالعه کتاب‌های درسی از ۲۲ دقیقه در شبانه‌روز در سال گذشته به ۲۴/۵ دقیقه در شبانه‌روز در سال ۸۸ افزایش یافته است. همچنین منابع اینترنتی و رایانه‌ای که در سال ۸۷ به طور متوسط ۹ دقیقه در شبانه‌روز مطالعه می‌شدند؛ در سال ۸۸ ۹/۴ دقیقه در شبانه‌روز مطالعه می‌شوند. مدت مطالعه کتاب‌های غیردرسی نسبت به سال ۸۷ تا حدودی افزایش یافته است^۱ طوری که مطالعه این کتاب‌ها از ۲۷ دقیقه در شبانه‌روز به ۲۸/۴ دقیقه در شبانه‌روز رسیده است.^۲

نمودار ۱۵- مقایسه میانگین مدت زمان مطالعه پاسخگویان در هر شبانه‌روز از منابع مختلف در سال ۸۸ و پژوهش سال ۸۷^۳ (برحسب دقیقه)

۱. اگرچه، این افزایش به لحاظ آماری معنادار نیست.
۲. در پژوهش حاضر با توجه به اهمیت دستیابی به آمار مطالعه کتاب‌های مذهبی (مانند قرآن، ادعیه و...) این مقوله از مقوله کتاب‌های غیردرسی تفکیک شد. واضح است که اگر بخواهیم این آمار را با آمار سال گذشته مقایسه کنیم باید کتاب‌های مذهبی را نیز در زمره کتاب‌های غیردرسی منظور کنیم تا مقایسه درستی انجام شود که این کار در متن انجام شده است.
۳. برای اینکه امکان مقایسه فراهم شود مقوله «کتاب‌های مذهبی مانند قرآن و ادعیه» با مقوله «کتاب‌های غیردرسی» و مقوله «منابع رایانه‌ای» با «منابع اینترنتی» در پژوهش سال ۸۸ ادغام شده‌اند.

این پرسش که چرا در سال ۸۸ مدت مطالعه روزنامه، نشریه و مجله کاهش یافته در حالی که مدت مطالعه سایر منابع کاهش نیافته است؛ پرسشی است که نیاز به پژوهشی جداگانه دارد. پژوهش در این باب مستلزم آگاهی از سیاست‌ها و احیاناً تغییرات این سیاست‌ها در حوزه چاپ و نشر - به‌ویژه چاپ و نشر روزنامه، نشریه و مجله - است و البته در نحوه اثرگذاری متغیرهای اجتماعی و سیاسی بر شیوه مطالعه - مانند تحولاتی که در طول سال جاری در سراسر کشور و نیز شهر تهران رخ داد - نیز باید کنکاش نمود. در اینجا به یک نکته دیگر که برآمده از داده‌های پژوهش سال ۸۸ است و به میزان مطالعه روزنامه مربوط می‌شود باید اشاره کرد:

در پژوهش سال ۸۷، روزنامه‌ها سومین منبع مورد مطالعه پاسخگویان بودند. ۳۲/۱ درصد پاسخگویان گفته بودند این منبع را مطالعه می‌کنند. در حالی که در پژوهش سال ۸۸، ۴۴ درصد پاسخگویان گفته‌اند به مطالعه روزنامه می‌پردازند. نیازی به ذکر ندارد که روزنامه‌ها مهم‌ترین منابعی هستند که تغییر و تحولات و اخبار جامعه را منعکس می‌کنند و افزایش مطالعه این منابع می‌تواند حاکی از بروز اتفاقاتی در عرصه جامعه تلقی شود. کاهش مدت زمان مطالعه روزنامه، همراه با افزایش درصد پاسخگویان مطالعه‌کننده این منبع، نشان می‌دهد در سال ۸۸ اخبار خاصی و بیشتر به صورت تیتروار از سوی پاسخگویان، مطالعه شده است.

همچنان که در بخش جمع‌بندی پژوهش سال ۸۷ خاطر نشان شد؛ یکی از مهم‌ترین پیش‌نیازهای مطالعه، وجود ثبات در جامعه است تا افراد بتوانند با وجود آن و به دور از دغدغه‌ها و نگرانی‌های ذهنی، وقت بیشتری را به مطالعه اختصاص دهند. مشکلات اقتصادی یکی از مهم‌ترین این مشکلات و برهم زنده ثبات و آرامش در جامعه است. از پاسخ‌های پاسخگویان به پرسش دلایل مطالعه نکردن آنها به‌طور غیرمستقیم می‌توان به وجود مشکل اقتصادی در سال ۸۸ در سطح جامعه پی برد. ۷۵/۳ درصد پاسخگویانی که در پژوهش سال ۸۸ اظهار کرده‌اند «اصلاً» مطالعه نمی‌کنند، دلیل آن را «نداشتن وقت» و

۴۰ ❖ نامه پژوهش فرهنگی

«مشغله کار و زندگی» عنوان کرده‌اند؛ در حالی که عدد متناظر با این رقم در سال ۸۷، ۶۳ درصد بوده است.

علاوه بر مشکلات اقتصادی، مشکلات در حوزه سیاسی نیز در سال جاری، دغدغه‌ها، نگرانی‌ها و بی‌ثباتی‌های مضاعفی را برای افراد به وجود آورد که می‌تواند بخش مهمی از علل کاهش میزان مطالعه شهروندان تهرانی را توضیح دهد.

اگر چه باز هم بر نقش مؤثر خانواده، مدرسه، دانشگاه، فرهنگسرا و وسایل ارتباط جمعی به ویژه صدا و سیما در زمینه افزایش میزان مطالعه و نهادینه کردن آن در سطح جامعه - به معنای فراهم کردن سازوکار مناسب برای افزایش مطالعه تأکید می‌کنیم؛ همزمان بر ارتباط میان عرصه‌های مختلف زندگی اجتماعی - شامل عرصه‌های فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و آموزشی - انگشت گذاشته و یادآور می‌شویم فرایند مطالعه ناشی از مجموعه‌ای از علل و عوامل و ساختارها است. اگر می‌خواهیم مطالعه به نحوی مطمئن و با ثبات افزایش یابد؛ باید به همه عرصه‌های ذکر شده توجه کنیم. بهبود شاخص‌های مختلف رفاه اجتماعی در حوزه‌های فرهنگی، سیاسی و اقتصادی، خود به خود به افزایش میزان مطالعه خواهد انجامید، در حالی که به‌عنوان مثال کار فرهنگی به‌منظور افزایش میزان مطالعه در جامعه‌ای که با مشکلات اقتصادی متعددی روبه‌روست؛ کمترین بازده را خواهد داشت.

۵.۲. پیشنهادها

در ادامه و در جدول شماره ۱۶ به پیشنهادهای پاسخگویان در زمینه اقدامات مورد نیاز برای افزایش مطالعه (درصد)^۱ اشاره می‌کنیم:

۱. جمع درصدها بیش از ۱۰۰ می‌شود زیرا هر پاسخگو مجاز بود بیش از یک مورد پاسخ بدهد و درصدگیری براساس تعداد پاسخ‌ها انجام شده است.

❖ ۴۱ مقایسه میزان مطالعه شهروندان تهرانی در...

جدول ۱۶. پیشنهادهای پاسخگویان در زمینه اقدامات مورد نیاز برای افزایش مطالعه (درصد)

❖ سال یازدهم، شماره یازدهم، پائیز ۱۳۸۹

پیشنهادهای پاسخگویان								سال
نمی دانم	سایر	چاپ بیشتر کتاب	ایجاد علاقه و انگیزه کتاب خوانی	کاهش دغدغه های فکری افراد	فرهنگ سازی از طریق صداوسیما	گسترش کتابخانه ها	تبلیغات و اطلاع رسانی بیشتر	
۱۷/۵	۷/۶	۴/۸	۸/۲	۹/۶	۱۲/۹	۱۶/۶	۲۵/۲	۱۳۸۷
۱/۳	۲/۷	۴/۴	۴/۵	۳۳/۴	۴۵/۱	۴/۲۰	۴/۲۳	۱۳۸۸

منابع و مأخذ

منابع فارسی

- بزرگ سهرابی، فاطمه، ۱۳۸۷، «بازگشت به مطالعه در ژاپن» (ترجمه) برگرفته از سایت آفتاب به آدرس: www.Aftab.it، تاریخ رؤیت ۱۳۸۷/۵/۱۶.
- پایگاه خبری - تحلیلی فرارو، ۱۳۸۷، «چالش بر سر میزان سرانه، مطالعه ایرانیان»، تاریخ رؤیت: ۱۳۸۷/۴/۲۲.
- خبرگزاری ایسکانیوز، ۱۳۸۶/۸/۲۴.
- خبرگزاری مهر، ۱۳۸۷/۴/۵.
- روزنامه جام‌جم، ۱۳۸۷/۲/۴.
- روزنامه تهران، ۱۳۸۷/۴/۱.
- شیخ، سعادت، ۱۳۷۲، «نحوه گذران وقت در بین نوجوانان و جوانان در شهر تهران»، دبیرخانه شورای عالی جوانان.
- شیخ، سعادت، ۱۳۷۴، «چگونگی پرداختن به فعالیت‌های فراغت بین نوجوانان در جامعه شهری گروه ۱»، نهاد ریاست جمهوری، شورای عالی جوانان.

مقایسه میزان مطالعه شهروندان تهرانی در... ❖ ۴۳

❖ سال: یازدهم، شماره: یازدهم، پائیز ۱۳۸۹

- مرادی، ۱۳۷۴ الف، «نحوه گذران وقت فراغت در بین مردم تهران و فعالیت‌های فراغت آنان در یک روز عادی»، مرکز تحقیقات، مطالعات و سنجش برنامه‌ای صداوسیما.
- مرادی، ۱۳۷۴ ب، «نحوه گذران وقت فراغت در بین مردم تهران و فعالیت‌های فراغت آنان در یک روز تعطیل»، مرکز تحقیقات، مطالعات و سنجش برنامه‌ای صداوسیما.
- مرتضوی، فاضل، ۱۳۷۸، «بررسی نوع و میزان مطالعات غیردرسی دانش‌آموزان دوره متوسطه و شناسایی عوامل مؤثر بر آن از نظر دانش‌آموزان در شهرستان شهرضا».
- معصومی، غلامرضا، ۱۳۸۷، «ساعت‌ها را درست میزان کنید»، جام‌جم آنلاین، ۱۳۸۷/۴/۶.

منابع انگلیسی

- statistics New Zealand int: <http://www.stats.govt.nz/products-and-services/Articles/time-use-time-culture.htm> 1387/5/21
- Leisure Reading Habits(2002) int: <http://www.pch.gc.ca/pc-ch/pubs/lalpd-rbbp/exec/1-30-e.cfm> 1387/5/25
- National Readership Studies Council (2006) int: <http://www.hindu.com/nic/nrs.htm>
- Hoerisch. H(2002) "Acomparative study on enviromenteal awareness and environmentally beneficial behavior India int: <http://www.Cmisindia.org/cmserviscentre/researchstudy/beneficisl.Pdf>
- National Endowment for the Arts(2004) "Reading at Risk: A survey of literacy Reading in America" int: www.arts.gov 1387/5/18
- <http://findarticles.com/p/articles/mi-moEIN/is-1999-july-14/ai-5553331> 1387/6/1
- Walberg. H.j(2001) "Final Evaluation of the Reading Initiative" Report to the j.A & Kathryn Albertson Foundation Foundotion Board of Directors.
- Kaiser Family Foundation(2005) int: <http://www.KFF.org/entmedia/entmedia030905.nr.cfm> 1387/5/22
- London Development Agency(2008) int: <http://www.lda.gov.uk/server/show/convwebdoc.2538> 1387/5/22
- Australian Bureau of statistics(1997) "How Australian use their time" int: <http://www.abs.gov.au>